

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJS ARCHYVAS

FONDAS NR. 365 (SA)

ŠIAULIŲ (ŽEMAIČIŲ) ŽEMĖS TEISMAS

ШАВЕЛЬСКИЙ (ЖМУДСКИЙ) ЗЕМСКИЙ СУД

**ŽEMĖS TEISMO TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ AKTŲ
IR DEKRETŲ KNYGŲ; TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ
AKTŲ IR DEKRETŲ PROTOKOLŲ; SUMARINIŲ, TAKTINIŲ,
ORDINARINIŲ IR KT. REJESTRŲ APYRAŠAS NR. 1**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1765–1819 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJS ARCHYVAS

PAŽYMA APIE ŠIAULIŲ (ŽEMAIČIŲ) ŽEMĖS TEISMO FONDA NR. 365 (SA)

2011-05-26 Nr. A7-23

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Sudarytojo pavadinimo pasikeitimai**Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos žemės teismas [1775]–[1797] m.****Šiaulių žemės teismas [1798]–[1831] m.**

Žemės teismai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) atsirado po 1564–1566 m. teisminės-administracinės reformos. Žemaičių seniūnijoje dar vadinamoje kunigaikštystėje permainos teisminėje sistemoje įvyko tik po dešimties metų, nes ji nuo seno turėjo privilegijų, išskiriančių ją iš kitų LDK žemių tarpo. Žemaitiją valdė seniūnas, kurį rinko vietinė bajorija, o LDK valdovas jį tik tvirtino. Žemaitijos kunigaikštystė skyrėsi nuo kitų Lietuvos sričių, padalintų į vaivadijas ir pavietus tuo, kad buvo padalinta į valsčius. XVI a. antros pusės istorijos šaltiniuose minimi net 48 valsčiai.¹ Palaipsniui Žemaitijos kunigaikštystės seniūno galios buvo ribojamos, o 1575 m. jos teritorijoje įkurti žemės, pilies ir pakamario teismai. Nuo XVI a. aštuntojo dešimtmečio iki 1764 m. nuolatine Žemaičių žemės ir pilies teismų sesijų vieta buvo Raseiniai.

Žemės teismo veiklą ir funkcijas detaliai reglamentavo II Lietuvos Statuto IV skyrius.² Teismo pareigūnus – teisėją, jo pavaduotoją ir raštininką – Žemaitijos kunigaikštystės seimelyje iš dvylikos kandidatų rinko vietos žemvaldžiai, o jų įgaliojimus tvirtino karaliaus. Kasmet vykdavo trys žemės teismo sesijos (gudų k. *почку*, lotynų k. *kadencia*), kurios trukdavo tris–šešias savaites. Žemės teismo nuosprendžiai buvo priimami teisėjo ir jo pavaduotojo kolegialiu abipusiu sutarimu.³

Žemės teismas nagrinėjo bylas, susijusias su nuosavybe ir kitais civilinės teisės klausimais: testamentų tvirtinimu ar vykdymu; pirkimo, pardavimo ar keitimo sutartimis; dovanojimo raštais, paskolomis, karaliaus privilegijomis ir kt., taip pat sprendė bylas dėl įžeidimo žodžiu, grasinimų sunaikinti turtą arba pakenkti sveikatai; dėl pamestų, gaisro sunaikintų dokumentų; tvarkė bajorystės įrodymo klausimus. Šio teismo ypatingą svarbą rodė įgaliojimas prižiūrėti pilies teismo veiklą. Vis

¹ *Słownik geograficzny* – Warszawa, 1895, T. XIV. P. 799.

² ЛАППО, Иван; *Литовский Статут 1588 года* – Kaunas, 1938, T. 2; p. 162-283.

³ BUTĖNAS, Domas; *LDK valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII a.* – V; 1997, p. 49.

dėlto žemės teismas buvo žemutinė institucija, todėl jo sprendimai galėjo būti skundžiami aukštesnėms instancijoms – Vyriausiajam tribunolui arba karaliaus teismui.

Žemės teismo jurisdikcijai priklausė visi Žemaičių kunigaikštystėje gyvenantys ar žemę turintys bajorai. II Lietuvos Statutas nenumatė, kad žemės teismo pareigūnai ligos atveju ar dėl kitos svarbios priežasties galėtų pavesti savo pareigas kam nors kitam – bajorai specialiai tai sesijai išrinkdavo kitą asmenį, turintį tokią pat kvalifikaciją.

Svarbų vaidmenį žemės teismo darbe vaidino raštininkas, tvarkydavęs žemės teismo knygas, kuriose buvo fiksuojami ne tik įvairūs teisiniai aktai, bet ir valstybinės reikšmės dokumentai (seimo pasiuntinių instrukcijos, seimelių nutarimai, karaliaus universalai, privilegijos ir kt.). Žemės teismo knygų aktai turėjo notarinę galią. Teismo pareigūnams talkino vaznys, išnešiodavęs šaukimus, atlikdavęs įvykio vietas apžiūrą, oficialiai patvirtindavęs bylos aplinkybes, viešai skelbdavęs teismo nuosprendžius, dalyvaudavęs posėdžiuose ir kt. Už smurtą prieš vaznį įstatymai numatė griežtas bausmes. Žemės teismo teisėjams ir pareigūnams pastovi alga nebuvo mokama: už kiekvieną išnagrinėtą bylą, į knygas įrašytą dokumentą ar išduotą jo nuorašą jiems buvo mokama pagal Lietuvos Statuto nustatytus įkainius.

Bylos nagrinėjimas žemės teisme baigdavosi nuosprendžio paskelbimu (dekretu). Nuosprendžiai paprastai apsiribodavo pinigineis baudomis. Nuteistasis, kuris nesumokėdavo baudos, privalėjo atsiskaityti savo turtu. Jei žemės teismas nuteisdavo įkalinimu arba mirties bausme, nuosprendį įvykdyti būdavo pavedama pilies teismo pareigūnams. XVI–XVII a. LDK teismų raštvedyboje vartota senoji rusų kalba, dabar mokslinėje literatūroje vadinama senąja gudų arba LDK kanceliarine slavų kalba. 1697 m. oficialia teismų kalba tapo lenkų kalba.

1792 m. žemės teismai buvo panaikinti. Jų funkcijas perėmė vadinamieji žemininkų teismai (*ziemiańskie sądy*). 1794-10-30 caro įsaku žemės teismai vėl buvo atkurti ir įteisinti.⁴ Lietuvoje jie veikė iki 1831 m.

Šiaulių žemės teismo įsteigimą nulėmė svarbios teisinės-administracinės reformos, įvykusios Žemaitijoje XVIII a. antroje pusėje. Iki tol čia buvo tik vienas žemės ir pilies teismų sesijų centras Raseiniuose. Tačiau jau 1758 m. Raseinių seimelio instrukcijoje buvo reikalaujama įkurti daugiau teismų, nes „Žemaitija esanti labai didelė, daliai kunigaikštystės pakraščių žemvaldžių nepatogu ir brangu vykti tvarkyti teisminių reikalų į Raseinius.“⁵

⁴ РУБИНШТЕЙН, Сергей; *Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет с 1652 по 1892 гг* – Вильна, 1894, p. 398–399.

⁵ VAIVADA, Vacys; *Administravimas, teismai Žemaitijoje XV–XVIII a.// Žemaitija XV–XVIII amžiuje*. Vilnius, 2000, p. 117-123

Atsižvelgiant į vietos bajorų prašymą, o taip pat siekiant paspartinti civilinių ir baudžiamųjų ieškinių nagrinėjimą bei sumažinti pernelyg didelį teisėjų darbo krūvį, 1764 m. Varšuvos seime buvo priimtas įstatymas, pagal kurį Žemaitija buvo padalinta į Raseinių ir Telšių teismines reparticijas arba dalis (lotynų k. *repartitio – atidalijimas*).⁶ Šiaulių pavietas priklausė Raseinių reparticijai. Raseinių teismo reparticijai taip pat priklausė Raseinių, Josvainių, Ariogalos, Vilkijos, Veliuonos, Viduklės, Kražių, Tendžiogalos, Didžiųjų Dirvėnų, Mažųjų Dirvėnų, Užvenčio ir Beržėnų pavietai (iš viso 13 pavietų). Kita teismo reparticija buvo įkurta Telšiuose, kur įsteigti žemės ir pilies teismai. Jai priklausė 15 pavietų ir ji veikė iki 1775 m.⁷

Pirmą kartą Šiaulių teismų reparticija įkurta 1775 m. Abiejų Tautų Respublikos (ATR) Seimo priimtu įstatymu formaliai motyvuojant „tikslingiau paskirstyti teismų kadencijas“. Telšių reparticija buvo panaikinta ir perkelta į Šiaulius. Vienas iš aktyviausių šio teismų perkėlimo šalininku ir vykdytoju buvo LDK rūmų išdininkas ir karališkųjų ekonomijų administratorius Antanas Tyzenhauzas. Jis tuo metu administravo Šiaulių ekonomiją, kuriai priklausė gana sparčiai besivystantis Šiaulių miestas. Antanas Tyzenhauzas tikėjosi, kad žemės ir pilies teismų perkėlimas į Šiaulius sudarys palankesnes sąlygas jam toliau plėtotis, padidins jo reikšmę ir ekonomijos pajamas.

1776 m. Seimui patikslinus Šiaulių reparticijos administracinį suskirstymą, nutarta, kad jai priklausys Šiaulių, Mažųjų ir Didžiųjų Dirvėnų, Beržėnų, Užvenčio, Viešvėnų, Gondingos, Biržinėnų, Pavandenės, Medingėnų, Karklėnų, Žarėnų ir Patumšių pavietai. Likę Žemaitijos kunigaikštystės pavietai toliau priklausė Raseinių pilies ir žemės teismų reparticijai.

1776 m. vasario 26 d. pradėjo veikti Žemaitijos kunigaikštystės Šiaulių reparticijos žemės teismo kanceliarija (raštinė), o 1776 m. kovo mėn. prasidėjo pirmoji Šiaulių žemės teismo sesija.⁸ Tuo pat metu pradėjo darbą ir Šiaulių reparticijos pilies teismas. Šiaulių miesto pietiniame Turgaus aikštės pakraštyje (dabar Nepriklausomybės aikštė) iškilo klasicistinio stiliaus trijų aukštų mūrinis teismo pastatas. Jame įsikūrė žemės ir pilies teismų raštinės bei archyvas.⁹ Teismų raštinės dirbo nuolat. Mieste atsirado teisėjų, raštininkų, advokatų ir kitų su teismais susijusių pareigūnų, kurie valdžios nurodymu atvyko iš Telšių. Taip pat į Šiaulius buvo atvežtos Telšių reparticijos žemės ir pilies teismų knygos.

Pirmoje 1776 m. Šiaulių reparticijos žemės teismo aktų knygoje minimi šie teisėjai: Ignotas Šukšta, Juozas Nagurskis, Bartlamiejus Mirskis, Pranciškus Kovnackis, raštininkas Liudvikas

⁶ *Šiaulių miesto herbas* // Lietuvos heraldikos komisija prie Respublikos Prezidento. Vilnius, 2001, p. 1-15.

⁷ DAUGIRDAS, Vidmantas; *Gruzdžių valsčiaus ir jo gyventojų raida* – V; 2009, p.6-7.

⁸ LVIA. F. 365 (SA) Ap.1. B. 14965 l. 413

⁹ LVIA. F. 11 (SA) Ap. 1. B. 4035 l. 5-5v.

Pilsudskis. Žemės teismo antspaude pagal ano meto susiklosčiusias tradicijas buvo vaizduotas LDK raitelis, o po juo žemės teismo raštininko herbas.

1776 m. aktų knygos dokumentuose išvardyti net 24 vazniai: Teodoras Bielackis, Petras Sleževičius, Jonas Baranovičius, Antanas Butvidas, Tomašas Šuklevskis, Stanislovas Novickis, Mykolas Giržadas ir kt.¹⁰ Vazniai privalėjo laiku pristatyti bajorams šaukimus į teismą, išvežiojant juos po gana didelę Šiaulių teisminę reparticiją, taip pat atlikti nusikaltimo vietas ir nukentėjusiųjų žaizdų apžiūrą, skelbti teismo nuosprendžius ir kt.

1790 m. Žemaičių kunigaikštystėje greta Šiaulių ir Raseinių teisminių repartacijų buvo leista įsteigti trečią teisminę reparticiją Telšiuose, kuri apėmė Telšių ir Palangos pavietus. Visas tris reparticijas, jų etatus ir ribas 1791 m. patvirtino Ketverių metų (1788–1792 m.), o 1793 m.- Gardino Seimai. Tuomet teisminės repartacijos pavadintos pavietais. Tai atsispindėjo ir Šiaulių repartacijos žemės teismo antspaude, kur vietoj LDK raitelio imtas vaizduoti Žemaičių kunigaikštystės lokys, rodantis Šiaulių pavieto administracinę priklausomybę.

Šiaulių žemės ir pilies teismai veikė ir po trečiojo Lenkijos-Lietuvos valstybės padalijimo, o 1831 m. caro valdžiai šiuos teismus panaikinus, jų bylos perėjo Šiaulių apskrities teismo žinion.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. caro įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Šiaulių apskrities teismas neskubėjo vykdyti šio nutarimo ir, motyvuodamas lėšų trūkumu, vilkino žemės ir pilies teismų knygų perdavimą, todėl jis užtruko net iki 1857 m. vidurio. 1853–1857 m. laikotarpiu Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui buvo perduotos 322 bylos.¹¹

1854 m. sausio mėn. dviem nedidelėmis siuntomis Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas gavo 39 Šiaulių žemės teismo aktų knygas.¹² Iš šių bylų perdavimo žiniaraščio galima spręsti apie jų būklę: visos aktų knygos buvo įrištos, lapai sunumeruoti, suvarstyti virvele su Vilniaus, Gardino ir Balstogės gubernijų revizijos komisijos smalkos antspaudu. 1855 m. spalio-lapkričio mėn. Vilniaus centrinis

¹⁰ LVIA. F. 365 (SA) AP.1 B. 14965

¹¹ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923, p. 48.

¹² LVIA. F. 594 Ap. 1, B. 664. l. 579-579v; 581.

senųjų aktų archyvas gavo 76, o 1857 m. kovo mėn. 32 Šiaulių žemės teismo bylas. Šios bylos buvo jau su Šiaulių apskrities teismo antspaudu.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18243 bylos. Šiaulių žemės teismo bylos (184 vienetai) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gor. Nr. 14952–15135).¹³ Bylos buvo susistemintos tokia pat chronologine ir temine seka, kokia buvo gautos iš Šiaulių apskrities teismo. Pagal dokumentų pobūdį bylos buvo suskirstytos į kelias grupes: aktų knygos; einamųjų reikalų ir dekretų protokolai; summarinių, ordinarinių, taktinių bylų rejestrai. Aktų knygos padalintos į tris pogrupius: Šiaulių žemės teismo, Telšių repartacijos ir Šiaulių repartacijos teismų knygas. Ankstyviausias dokumentas buvo surašytas 1765 m., vėlyviausias – 1820 m. Kiekvienai bylai kataloge suteiktas inventorinis numeris, nustatytos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis. N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogu, nepaisant jo trūkumų, plačiai naudojama iki šių dienų.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvo valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1949–1951 m. Šiaulių žemės teismo fondui buvo suteiktas Nr. 365 (SA), Šiaulių pilies teismo fondui – Nr. 367 (SA).

1957-01-01 buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senųjų aktų, tarp jų ir Šiaulių žemės ir pilies teismų, fondai. Šiaulių pilies teismo fondą Nr. 365 (SA) sudarė trys apyrašai. N. Gorbačevskio katalogas buvo naudojamas kaip apyrašas Nr. 1, apyrašas Nr. 2 sudarytas 1968 m. iš XVII-XIX a. dokumentų pabirų ir XIX a. pradžios Šiaulių žemės teismo aktų knygų fragmentų. Apyrašas Nr. 3 buvo sudarytas 1984 m. iš papildomo rankraštinio N. Gorbačevskio katalogo vienos bylos.

1984 m. Lietuvos centriniame valstybiniame istorijos archyve atlikus Šiaulių žemės teismo fondo Nr. 365 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad pagal N. Gorbačevskio katalogą, kuris buvo naudojamas kaip apskaitos dokumentas, bylų grupėje Nr. 14952–15135 (184 apskaitos vienetai) faktiškai yra 144 bylos. Nustatyta, kad pagal N. Gorbačevskio katalogą trūksta 40 bylų. Tai Telšių ir Šiaulių repartacijų žemės teismų aktų knygos: Gor. Nr. 15008–15045 ir Šiaulių

¹³ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита; *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской*– Вильна; 1872, p. 530–536.

žemės teismo dekretų protokolai Gor. Nr. 15132 ir 15134. Paieškos metu jų neradus, šios bylos buvo išbrauktos iš archyvo apskaitos (1984-06-16 nurašymo aktas Nr. 1). Apyraše Nr. 2 buvo įrašyta 8 bylos, apyraše Nr. 3 – viena byla (viso 153 bylos).

Remiantis LVIA 2011 m. Dokumentų ekspertų komisijos posėdžio siūlymu, sudarant Šiaulių žemės teismo fondo Nr. 365 (SA) apyrašą Nr. 1 iš jo išbrauktos 7 šiam fondui nepriklausančios bylos. Jos perkeltos į fondo Nr. 367 (SA) „Šiaulių pilies teismas“ pertvarkytą apyrašą Nr. 1. Taip pat remiantis komisijos siūlymu, nutarta, įrašyti 5 bylas į fondo Nr. 365 (SA) „Šiaulių žemės teismas“ apyrašą Nr. 1. Šio fondo apyrašas Nr. 3 panaikintas.

Po pertvarkymo fonde Nr. 365 (SA) yra du apyrašai. Apyraše Nr. 1 yra 142, apyraše Nr. 2 – 8 apskaitos vienetai.

Iš viso Šiaulių žemės teismo fonde Nr. 365 (SA) yra 150 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1634–1820 m.

Žemės teismo tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų; tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų protokolų; sumarinių, taktinių, ordinarinių ir kt. rejestrų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinėti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti N. Gorbačevskio kataloge pastebėtus bylų sisteminimo ir jų priklausomybės fondui nustatymo trūkumus. Pirmasis pertvarkymų etapas apėmė LDK įstaigų fondų pirmųjų apyrašų kūrimą. 2010–2011 m., sudarant Šiaulių žemės teismo fondo Nr. 365 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslų chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetais.

Sudarytame Šiaulių žemės teismo fondo Nr. 365 (SA) naujame apyraše Nr. 1 kiekviena iš 142 į N. Gorbačevskio katalogą įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia lieka nurodytas ir ankstesnis N. Gorbačevskio katalogo numeris.

Sudarant apyrašą Nr. 1 buvo pastebėta, kad N. Gorbačevskio senųjų aktų Katalogo bylos Gor. Nr. 14952–14989 savo turiniu ir lapų kiekiu yra absoliučiai identiškos byloms Gor. Nr. 15008–15045, kurios pagal 1984-06-14 bylų kiekio patikrinimo pažymą buvo nerastos ir išbrauktos iš archyvo apskaitos. Patikrinus nustatyta, kad dėl N. Gorbačevskio senųjų aktų spausdintame Kataloge padarytos

techninės klaidos (byloms numeriai suteikti 2 kartus), bylų, numeruotų Gor. Nr. 15008–15045 realiai niekuomet nebuvo.

Šiaulių žemės teismo fondo Nr. 365 (SA) apyrašo Nr. 1 knygas galima suskirstyti pagal dokumentų pobūdį. Tai tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygos; tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų protokolai; summarinių, ordinarinių, taktinių, kalinių ir kt. bylų rejestrai. Dokumentų chronologinės ribos 1765–1819 m. Seniausia fondo Nr. 365 (SA) apyrašo Nr. 1 byla yra 1765 m. Telšių repartacijos žemės teismo tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knyga.

Tvirtinamųjų aktų knygas sudaro įvairaus tipo nuosavybės aktai: testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, paskolos ir kt. Šie įrašai žemės teismo knygose turėjo tokią pat notarinę galią, kaip ir pilies teismo knygose. Didelę vertę turi išlikę testamentai. Jie atskleidžia bajorų socialinio-ekonominio išsivystymo ir teisinės kultūros lygį. Einamųjų reikalų aktų knygas sudaro skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt. Dekretų knygose įrašyti nagrinėjamų baudžiamųjų arba civilinių bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai.

Didžioji dalis Šiaulių pilies teismo knygose esančių dokumentų parašyti lenkų kalba, nors esama ir lotynų kalba rašytų dokumentų. Tvarkant pirmą apyrašą, sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos ir lapų kiekis. Aktų knygos buvo sunumeruotos puslapiais, o tvirtinamajame įrašė nurodomas lapų skaičius, kaip ir N. Gorbačevskio kataloge. Pertvarkytame apyraše bylos apimtis nurodoma ir lapais, ir puslapiais.

Aprašant fondo Nr. 365 (SA) „Šiaulių žemės teismas“ apyrašą Nr. 1 buvo aptikta, kad jame yra 18 Žemaičių kunigaikštystės Telšių repartacijos žemės teismo knygų (Gor. kat. Nr. 14952-14963, 14991, 15047-15048, 15067-15068 ir 15126, o tai pat 8 mišraus tipo Telšių ir Šiaulių repartacijų žemės teismų knygų (Gor. kat. Nr. 14965, 15049, 15069-15071, 15073, 15105, 15127). Žemaičių kunigaikštystės Telšių repartacijos žemės teismas, veikęs 1765–1775 m., buvo ATR Seimo nutarimu 1776 m. perkeltas į Šiaulius, kur įkurta nauja žemės teismo repartacija. Šiaulių repartacijos žemės teismas tapo Telšių repartacijos žemės teismo, kaip teisminės įstaigos teisių perėmėja. Apie tai liudija tas faktas, kad į Šiaulius atvyko ir jo žemės teisme ėmė dirbti tie patys teisėjai, anksčiau dirbę Telšių repartacijos žemės teisme, taip pat buvo atvežtas šio teismo archyvas, tapęs neatsiejama Šiaulių repartacijos žemės teismo archyvo dalimi.

Sudarant fondo Nr. 365 (SA) „Šiaulių žemės teismas“ apyrašą Nr. 1, rastos 7 šiam fondui nepriklausančios bylos Gor. Nr. 14992-14993, 15005, 15046, 15080, 15114-15115. Detalios šių septynių bylų peržiūros metu nustatyta: kad – tai Žemaičių kunigaikštystės Telšių ir Šiaulių repartacijų

pilies teismų knygos. Pagal dokumentų pobūdį trys bylos – tai pilies teismo einamųjų reikalų, tvirtinamų aktų ir skundų protokolai; kitos keturios bylos tai – ordinarinių, summarinių ir kt. teismo bylų rejestrai. Dokumentų chronologinės ribos 1766–1799 m. Nustatant bylų priklausomybę fondui, bylas Gor. Nr. 14992-14993, 15005, 15046, 15080, 15114-15115 nutarta išbraukti iš fondo Nr. 365 (SA) „Šiaulių žemės teismas“ apyrašo Nr. 1. Jos bus įrašytos į fondo Nr. 367 (SA) „Šiaulių pilies teismas“ naujai sudarytą apyrašą Nr. 1.

Fondo Nr. 365 (SA) „Šiaulių žemės teismas“ apyrašas Nr. 1 papildytas 4 bylomis. Šios bylos buvo rastos 2009 m. pertvarkant fondo Nr. 367 (SA) „Šiaulių pilies teismas“ apyrašą Nr. 1. Trys bylos - tai yra Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos žemės teismo einamųjų reikalų ir teismo veiklos protokolai Gor. kat. Nr. 14833, 14837 ir 14846, kurių dokumentų chronologinės ribos 1776–1796 m. Ketvirta byla Gor. kat. Nr. 14848 yra mišri Telšių ir Šiaulių repartacijų žemės teismų dekretų knyga. Jos dokumentų chronologinės ribos 1765–1779 m. Bylas pažymėtas Gor. kat. Nr. 14833, 14837, 14846 ir 14848 nutarta įrašyti į fondo Nr. 365 (SA) „Šiaulių žemės teismas“ apyrašą Nr. 1, suteikiant joms eilės numerius Nr. 139, 140, 141, 142.

Patikrinus fondo Nr. 365 (SA) „Šiaulių žemės teismas“ apyrašą Nr. 3 sudarančią 1 bylą Gor. Nr. 18706, anksčiau priklausiusią papildomam rankraštiniam N. Gorbačevskio katalogui, nustatyta, kad ji savo viršeliu, turiniu ir lapų kiekiu atitinka bylą Gor. kat. Nr. 15132, kuri dar 1984 m. kaip nerasta paieškos metu, buvo išbraukta iš archyvo apskaitos. Tai yra Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos žemės teismo dekretų knyga, kurios dokumentų chronologinės ribos 1781–1790 m. Apyrašo Nr. 3 bylą, pažymėtą Gor. Nr. 18706 nutarta įrašyti į šio fondo apyrašą Nr. 1, suteikiant jai eilės numerį Nr. 136. Fondo Nr. 365 (SA) „Šiaulių žemės teismas“ apyrašas Nr. 3 buvo panaikintas.

Iš viso į fondo Nr. 365 (SA) Šiaulių žemės teismo knygų apyrašą Nr. 1 įrašyta 142 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1765–1819 m.

Senujų aktų skyriaus

vyriausiasis paleografas

Aleksandr Baniusevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 365 „ШАВЕЛЬСКИЙ ЗЕМСКИЙ СУД“

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДОБРАЗОВАТЕЛЕ

Земские суды в Великом Княжестве Литовском (далее ВКЛ) появились после судебно-административной реформы, проведенной в 1564-1566 гг., а в Жмудском старостве, ещё называемом княжеством, только в 1575 г. Жмудь занимала особое положение среди других территориальных единиц ВКЛ. Ею управляли местной шляхтой избираемые и имевшие широкие полномочия старосты. Жмудское княжество было разделено на волости, а не на воеводства и поветы, как другие земли ВКЛ. В актах второй половины XVI в. упоминаются до 48 волостей. Постепенно полномочия жмудского старосты были сужены, а в 1575 г. на территории Жмудского княжества учреждены земский, гродский и подкоморский суды. С конца XVI в. по 1764 г. центром заседаний Жмудского земского и гродского судов стали Россиены.

Деятельность и функции земского суда были точно регламентированы в IV разделе II Литовского Статута. В состав этого суда входили судья, его помощник и писарь. Они выбирались местными землевладельцами на сеймике Жмудского княжества из числа двенадцати кандидатов, после чего их утверждал король. Каждый год проходили три судебных сессии, которые назывались на старобелорусском языке *рочками* или на латинском языке *каденциями*. Они длились от трёх до шести недель. Судебные решения принимались в совещательном порядке.

Земские суды рассматривали гражданские дела о подтверждении духовных завещаний, актов купли-продажи, дарственных записей, долговых обязательств, королевских привилегий и др. Они решали также дела о нанесении обид, угрозах уничтожить имущество и повредить здоровье, об утерянных, сгоревших документах, об подтверждении дворянского происхождения. Земский суд был судом низшей инстанции, решения которого каждый мог обжаловать в Главном Литовском трибунале или королевском суде. Его особое положение подчёркивало также право присматривать за деятельностью гродского суда.

Юрисдикции земского суда принадлежала вся поветовая шляхта, в Жмудском княжестве, все там проживающие или земельную собственность имеющие дворяне. Согласно статьям Литовского Статута земскому судье запрещалось передавать кому-либо свои полномочия. В случае болезни или на время его отсутствия, дворяне специально на время сессии выбирали другое должностное лицо, имевшее такую же квалификацию.

Очень важной в работе земского суда являлась должность писаря. Писарь ведал земскими книгами, в которые вписывал разные юридические акты. В эти книги вписывались и документы государственного значения (инструкции послам на сейм, решения сеймиков, королевские универсалы, привилегии и пр.). Внесённые в земские книги записи приравнивались актам, имевшим нотариальную силу.

Судьям в их деятельности помогал возный. Он вручал вызовы в суд, проводил осмотр места преступления, официально подтверждал обстоятельства дела, участвовал в судебных заседаниях и пр. За насилие против возного законом были предусмотрены строгие наказания. Судьи и другие должностные лица земского суда за свою работу постоянного жалования не получали. Им платили по расценкам, установленным в Литовском Статуте: от каждого решенного дела, от каждого вписанного документа и выданной выписи.

Рассмотрение каждого дела заканчивалось вынесением судебного решения (декрета). Приговоры чаще всего предусматривали денежные штрафы. Осужденный, неуплативший штраф, рассчитывался своим имуществом. В случаях вынесения земским судом приговора в виде смертной казни или тюремного заключения, исполнение его поручалось должностным лицам гродского суда. В XVI-XVII вв. в судебном делопроизводстве употреблялся древнерусский или старобелорусский язык, в литовской научной литературе ещё называемый славянским канцелярским языком ВКЛ. В 1697 г. в судах был узаконен польский язык.

В 1792 г. земские суды были упразднены, а их функции переданы землянским судам. Согласно царским указам с 30 октября 1794 г. и 6 февраля 1797 г. земские суды опять восстановлены и узаконены. В Литве они действовали до 1831 г.

Во второй половине XVIII в. в Жмудском княжестве было проведено ряд важных судебно-административных реформ, которые позднее обусловили образование Шавельского земского суда. До этого времени единственным местом для проведения сессий гродского и земского судов были Россиены. Но уже в 1758 г. в инструкцию Россиенского сеймика вносится требование местной шляхты учредить больше судов, потому, что „территория Жмуди довольно обширная и многим землевладельцам с окраин княжества очень неудобно и дорого ездить в Россиены на судебные заседания“. Просьбы жмудских дворян, увеличение количества гражданских и уголовных исков для разбирательства которых требовалось немало времени, а также большая рабочая загруженность судей преопределили решение разделить Жмудь на судебные провинции.

В 1764 г. решением Сейма в Варшаве, юрисдикция Жмудского земского и гродского судов, охватывавшая всю территорию княжества, была разделена на две части: Россиенскую и Тельшевскую судебные репартиции (на латинском яз. *repartitio* – часть, отделение). Россиенской репартиции принадлежали Россиенский, Шавельский, Ясвойнский, Эйрагольский, Велионский, Видуклевский, Крожский, Тендзягольский, Больших Дырвян, Малых Дырвян, Ужвентский и Бержанский поветы (всего 13). Вторая судебная репартиция была образована в Тельшах. В неё входили 15 поветов и она существовала до 1775 г.

В 1775 г. указом Сейма Речи Посполитой была упразднена Тельшевская судебная репартиция и вместо неё образована Шавельская судебная репартиция. Формально мотивом этого решения была „потребность более рационально распределить судебные кадencies“. Но в действительности главным сторонником и инициатором переноса судов из Тельш в Шавли был дворцовый казначей и администратор королевских имений Антоний Тизенгауз. Он в то время управлял Шавельской экономией, которой принадлежали Шавли. Антоний Тизенгауз с переносом земского и гродского судов в Шавли стремился повысить значение города, создать более благоприятные условия для его роста, а также увеличить доходы экономики.

В 1776 г. Сейм, уточнил административные границы Шавельской судебной репартиции и решил, что в её состав войдут Шавельский, Больших Дырвян, Малых Дырвян, Бержанский, Ужвентский, Вешвянский, Гондингский, Биржинянский, Повонденский, Медынганский, Корклянский, Жоранский и Потумшевский поветы. Другие поветы Жмудского княжества остались в юрисдикции Россиенской репартиции.

26 февраля 1776 г. была учреждена канцелярия земского суда Шавельской репартиции, а 1 марта 1776 г. началась его первая сессия. В тоже самое время начал действовать гродский суд Шавельской репартиции. В центре Шавель на южной стороне городского рынка (в настоящее время площадь Независимости) в стиле классицизма было построено трёхэтажное каменное здание суда. В нём разместились канцелярии гродского и земского судов, а также архив. Канцелярии работали постоянно. В городе обосновались судьи, адвокаты, писари, возные и другие судебные чиновники, по распоряжению властей прибывшие из Тельш. В Шавли был перевезены книги Тельшевского земского и гродского судов.

В первой актовой книге гродского суда Шавельской репартиции с 1776 г. упоминаются судьи: Игнаций Шукшта, Иозеф Нагурский, Бартоломей Мирский, Францишек Ковнацкий, писарь Людвик Пилсудский. По сложившимся традициям того времени на печати земского суда были изображены витязь ВКЛ, а под ним герб земского писаря.

В документах первой актовой книги с 1776 г. перечислены также 24 возных (судебных приставов): Теодор Белацкий, Петр Слежевич, Ян Баранович, Антоний Буйвид, Томаш Шуклевский, Станислав Новицкий, Михал Гиржач др. Большое количество возных требовалось, чтобы вовремя вручить дворянам вызовы в суд, провести осмотр места преступления, увечий и ран пострадавших, объявить судебные решения.

В 1790 г. на Жмуди, кроме уже существовавших Шавельской и Россиенской судебных репартиций, была снова учреждена Тельшевская судебная репартиция, которой принадлежали Тельшевский и Полонговский поветы. Границы, полномочия и этапы трёх судебных репартиций Жмудского княжества были утверждены в 1791 г. Четырёхлетним (1788-1792 гг.) и в 1793 г. Гродненским Сеймами Речи Посполитой. Тогда же репартиции принято называть поветы.

Шавельский земский и гродский суды действовали и после третьего раздела Польши и ВКЛ, а в 1831 г. царской властью они были упразднены. Дела этих судов перешли в ведение Шавельского уездного суда.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

В 1852 г. царским указом был учрежден Виленский центральный архив древних актов, директором которого назначен Никита Горбачевский. В нём должны были быть собраны все документы учреждений ВКЛ, составленные до 1799 г. Шавельский уездный суд не спешил с передачей древних актов, мотивируя свои действия нехваткой денежных средств. Передача гродских и земских книг затянулась до середины 1857 г. В течении 1853–1857 гг. Шавельский уездный суд передал Виленскому центральному архиву древних актов 322 дела.

Архив в январе 1854 г. небольшими посылками получил 39 актовых книг Шавельского земского суда. В передаточной описи дел было указано, что все книги в переплёте, с пронумерованными и прошнурованными листами, каждая подтверждена сургучёвой печатью ревизионной комиссии Виленской, Гродненской и Белостокской губерний. В октябре – ноябре 1855 г. Виленский центральный архив древних актов получил 76, а в марте 1857 г. 32 книги Шавельского земского суда.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18243 дела. Шавельский земский суд, как и другие учреждения ВКЛ, в каталоге проходил как отдельная группа дел, имевшая 184

единиц хранения (Гор. № 14952–15135). Дела в каталоге шли в такой же очередности, в какой были получены из Шавельского уездного суда. По виду документов они были распределены: на актовые книги; поточные и декретовые протоколы; на суммарийные, тактовые, ординарные и др. реестры. Актовые книги разделены на три подгруппы дел: Шавельского земского суда, земских судов Тельшевской и Шавельской репартиций. Самым древним являлся документ с 1765 г., самым поздним с 1820 г. Каждое дело получило инвентарный номер, указаны хронологические рамки документов и количество листов. Каталог Н. Горбачевского, несмотря на его недостатки, широко вошел в научный оборот.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание в 1949–1951 гг. фонду „Шавельский земский суд“ был присвоен № 365, а фонду „Шавельский гродский суд“ № 367.

1 января 1957 г. был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонды „Шавельский земский суд“ и „Шавельский гродский суд“. Фонд № 365 „Шавельский земский суд“ состоял из двух описей. Каталог Н. Горбачевского использовался как опись № 1. Опись № 2 была составлена в 1968 г. из россыпи документов XVII-XIX вв. и фрагментов актовых книг. Опись № 3 была составлена в 1984 г. и состояла из одного дела, ранее принадлежавшего дополнительному рукописному каталогу Н. Горбачевского.

В 1984 г. в центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 365 „Шавельский земский суд“. В результате проверки установлено, что в группе дел каталога Н. Горбачевского № 14952–15135, который использовался как документ учёта оказалось в наличии 184, по описи № 2 – 8 дел, по описи № 3 – одно дело. Выяснилось, что по каталогу Н. Горбачевского отсутствуют 40 дел. Это актовые книги земских судов Тельшевской и Шавельской репартиций Н. Горбачевского кат. № 15008–15045, а также декретовые протоколы Шавельского земского суда Гор. № 15132 и 15134. Розыск отсутствующих дел не дал положительных результатов, поэтому они были сняты с учёта архива (акт № 1 от 1984-06-16).

В 2011 г. придерживаясь рекомендации заседания архивной методической комиссии при составлении описи № 1 фонда № 365 „Шавельский земский суд“ из неё были изъяты 7 нефондовых дел. Эти нефондовые дела перенесены в фонд № 367 „Шавельский градский суд“ и присоединены к новосоставленной № 1. Также согласно рекомендации методической комиссии решено, присоединить 5 дел к описи № 1 фонда № 365 „Шавельский земский суд“. Опись № 3 этого фонда ликвидирована.

После усовершенствования по описи № 1 имеется в наличии 142, а по описи № 2 – 8 единиц хранения.

Итого в фонде № 365 „Шавельский земский суд“ имеется 150 единиц хранения, хронологические рамки которых 1634–1820 гг.

Первая опись фонда № 365 „Шавельский земский суд“

Незавершенность и недостатки каталога Н. Горбачевского с точки зрения фондирования и систематизации, явились стимулом для исследований Древних актов. Первым этапом этой работы было создание отдельных описей к фондам учреждений ВКЛ. При составлении в 2011 г. описи № 1 фонда № 365 „Шавельский земский суд“ проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта Древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 365 „Шавельский земский суд“ имеется в наличии 142 единицы хранения. Все дела в новосоставленной описи № 1 получили новые инвентарные номера. Рядом указаны и старые шифры каталога Н. Горбачевского.

При составлении описи № 1 было также установлено, что дела каталога Н. Горбачевского № 14952–14989 своим содержанием и количеством листов совершенно идентичны делам № 15008–15045, которые ещё 16 июня 1984 г. при проверке наличия дел фонда были сняты с учёта архива. При проверке установлено, что из-за технической ошибки, допущенной в каталоге Древних актов Н. Горбачевского, дел, которые в Каталоге проходили под номерами № 15008–15045 фактически никогда не было.

Дела описи № 1 фонда № 365 по виду документов условно можно разделить: на актовые крепостные, поточные и декретовые книги; на актовые крепостные, поточные и декретовые протоколы; на суммарийные, тактовые, ординарные и др. реестры дел. Крайние даты документов 1765–1819 гг. В описи № 1 фонда № 365 самой древней книгой является актовая крепостная и поточная книга земского суда Тельшевской репартиции за 1765 г.

Актовые крепостные книги составляют разного типа судебные документы: завещания, акты купли-продажи, долговые обязательства, квитанционные и дарственные записи и пр. Внесённые в земские книги записи приравнивались актам, имевшим нотариальную силу. Особенно большую ценность представляют завещания. Они показывают социальное-экономическое развитие литовских дворян и уровень их правовой культуры. В поточные книги вписывались жалобы, вызовы в суд, свидетельства возных о вручении вызовов в суд, обдукции и пр. В декретовых книгах рассматривались суть и процесс решаемых гражданских дел и выносились по ним судебные решения.

Большая часть документов в книгах Шавельского земского суда написаны на польском языке. Намного реже встречаются акты написанные на латинском языке. При создании описи № 1 фонда № 365 составлены также новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Во время описания дел описи № 1 фонда № 365 “Шавельский земский суд” в ней обнаружены 18 книг земского суда Тельшевской репартиции (Гор. № 14952-14963, 14991, 15047-15048, 15067-15068 и 15126), а также 8 книг смешанного типа: принадлежавших земским судам как Тельшевской, так и Шавельской репартиций (Гор. № 14965, 15049, 15069-15071, 15073, 15105, 15127). В 1765–1776 гг. в Жмудском княжестве действовавший земский суд Тельшевской репартиции, решением Сейма, в 1776 г. был перенесён в Шавли, где была образована новая судебная репартиция. Земский суд Шавельской репартиции перенял все полномочия земского суда Тельшевской репартиции. Об этом свидетельствует тот факт, что в Шавлях обосновались и в земском суде начали работать судьи, ранее заседавшие в земском суде Тельшевской репартиции. Также из Тельш в Шавли был перевезён судебный архив, который стал неотъемлемой частью архива земского суда Шавельской репартиции.

При составлении описи № 1 фонда № 365 „Шавельский земский суд“ обнаружены 7 нефондовых дел Гор. № 14992-14993, 15005, 15046, 15080, 15114-15115. При более подробном осмотре установлено, что это дела гродских судов Тельшевской и Шавельской репартиций. По типу документов три дела являются поточными и актовыми крепостными протоколами

городского суда, а остальные четыре дела ординарными, суммарийными и др. судебными реестрами. Крайние даты документов 1766–1799 гг. При уточнении принадлежности дел фонду решено, дела Гор. № 14992-14993, 15005, 15046, 15080, 15114-15115 вынести из новосоставленной описи № 1 фонда № 365 „Шавельский земский суд“ и присоединить к новосоставленной № 1 фонда № 367 „Шавельский городской суд“.

При определении фондовой принадлежности также решено присоединить четыре дела к новосозданной описи № 1 фонда № 365 „Шавельский земский суд“. Эти дела были обнаружены в 2009 г. при составлении описи № 1 фонда № 367 „Шавельский городской суд“. По типу документов три дела (Гор. № 14833, 14837, 14846) являются поточными протоколами и протоколами судебной деятельности земского суда Жмудского княжества Шавельской репартиции. Крайние даты документов 1776–1796 гг. Четвертое дело (Гор. № 14848) представляет собой декретовую книгу земских судов Тельшевской и Шавельской репартиций. Хронологические рамки документов этого дела 1765–1779 гг. В итоге решено, дела под номерами каталога Н. Горбачевского № 14833, 14837, 14846 и 14848 присоединить к описи № 1 фонда № 365 „Шавельский земский суд“ и присвоить им порядковые номера № 139, 140, 141, 142.

При проверке описи № 3 фонда „Шавельский земский суд“, которая состоит из одного дела Гор. № 18706, ранее принадлежавшего дополнительному рукописному каталогу Н. Горбачевского, установлено, что это дело по обложке книги, её содержанию и количеству листов полностью идентична делу Гор. № 15132, ещё 1984 г. снятому с архивного учёта. Это дело является декретовой книгой земского суда Жмудского княжества Шавельской репартиции. Крайние даты документов 1781–1790 гг. Решено дело описи № 3 под номером Гор. № 18706 присоединить к описи № 1 фонда № 365 „Шавельский земский суд“ и присвоить ему порядковый номер № 136. В итоге опись № 3 ликвидирована.

Всего в описи № 1 фонда № 365 „Шавельский земский суд“ имеется 142 единицы хранения, хронологические рамки которых 1765–1819 гг.

Отдел Древних актов

Старший палеограф

Александр Банюсевич